

A szakirodalomból az alábbi könyveket forgattam a legnagyobb haszonnal:

Dietrich Weber: HEIMITO VON DODERER. Studien zu seinem Romanwerk. C. H. Beck, München, 1963.

Wolfgang Fleischer: DAS VERLEUGNETE LEBEN. Die Biographie des Heimito von Doderer. Kremayr-Scheriau, Wien, 1996.

Lutz-W. Wolff: HEIMITO VON DODERER. Rowohlt Monographien, Hamburg, 1996.

Bán Zoltán András

AZ ÉRTELEM FELÁLDOZÁSA

Rudolf Bultmann: *Jézus Krisztus és a mitológia*
Fordította: Takácsné Kovácsné Zelma
Teológiai Irodalmi Egyesület, 1996. 95 oldal,
288 Ft

I

„A mai ember számára megszűnt és egyszer s mindenkorra idejétmúlttá vált a mitologikus világkép, a világ végéről, a megváltóról és megváltásról való elképzelés. El lehet-e várni a sacrificium intellectus annak érdekében, hogy el tudjuk fogadni azt, amit őszintén nem tudunk igaznak tartani, csak azért, mert ezek az elképzelések benne vannak a Bibliában? Vajon át kell siklanunk az Újszövetségben az olyan mondatokon, amelyek mitológiai képzeteket tartalmaznak, és olyanokat keresniünk, amelyek nem okoznak megütközést a modern embernek?” (17.) Rudolf Bultmann imént idézett sacrificium intellectusszal – vagyis az értelem feláldozásával – kapcsolatos kérdése nem elsősorban újdonságával kelt megütközést, hanem inkább a bátorságával; akad valaki, aki ráadásul századunk egyik meghatározó protestáns teológusaként ki meri mondani azt, ami a kereszténység történetében kimondva-kimondatlanul, de mindig is jelen volt: vajon a filozófiára, klasszika-filológiára, vallástörténetre alapozott teológiai gondolkodás mit tud kezdeni például azokkal az evangéliumi elbeszélésekkel, amelyek erősen korfüggőek, s az úgynevezett „modern ember” számára távolba vesző anakronizmusnak tűnnek?

Az Evangélikus Teológiai Akadémia gondozásában nemrég napvilágot látott kis kötet

– hasonlóan a TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIA (Bp., 1994) címen megjelent magyar nyelvű Bultmann-mű anyagához – az öreg Bultmann angol nyelven tartott előadásainak szövegét tartalmazza; a TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIA az Edinburghi Egyetemen 1955-ben, míg a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA 1951-ben az Egyesült Államokban tartott előadások írott változatát. Amit Bultmann amerikai hallgatósága előtt elmond, rövidített foglalatla mindannak, ami a marburgi teológus gondolkodását a húszas évek vége óta jellemezte. Természetesen ezek az előadások olyan elemi hatást már nem fejtettek, nem fejthettek ki, mint például a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA középponti teóriáját jelentő „mitológiátlanítás” (*Entmythologisierung*) programja egy évtizeddel korábban. Amikor a ZUM PROBLEM ZU DER ENTMYTHOLOGISIERUNG című írás 1941-ben megjelent, akkora botrányt kavart, hogy szerzőjét egyenesen a Lutheránus Egyházból való kizárás veszélye fenyegette!

A szerző, aki a húszas években Marburgban „együtt gondolkodó” szemináriumokat tart Heideggerrel (ezen a szemináriumokon a hallgatók között találjuk – egyebek között – Hans-Georg Gadamert, Karl Löwithet és Hans Jonast), s aki Karl Barth, valamint Friedrich Gogarten mellett a legmaradandóbb nyomokat hagyta maga után nem csupán a német nyelvterület protestáns teológiájában, saját SZENTÍRÁS-interpretációjának és igehirdetésének fókuszába az I. KORINTHOSZI LEVÉL aktualizált mondanóját helyezi a „keresztről való beszéd” (*logosz tu sztauru*) „boldogságáról” (*mória*). Innen pedig egyenes út ível a sacrificium intellectus feltételes kívánalmáig; ha azonban ezen a ponton állnánk meg, a bultmanni életműnek csak egészen töredéknyi területét lennének képesek átlátni. Kétségtelen ugyanis, hogy a „keresztről való beszéd” talán egyetlen jelentős XX. századi teológusnál sem hangzik olyan elvont, spekulatív formában, mint éppen Bultmann-nál. E paradox helyzetet szemlélve mit is jelent voltaképpen a sacrificium intellectus a mindenkori uralkodó koreszmékhez viszonyítva, különösen ha számításba vesszük azt, hogy a radikális (neo)protestáns mozgalmak gyakori tudomány-, illetve filozófiaellenessége Bultmann – érthető okokból – soha meg sem érintette!

Rekonstruálva a mű gondolatmenetét, elsősorban arra keresem a választ, hogy Bultmann az „öreg Heidegger” vitalitásához és termékenységéhez hasonló módon valami egészen új perspektívából engedi megpillantani mindazt, ami egy krízis sújtotta korban, a náci Németországban, a negyvenes évek elején gyökeresen másként hathatott, avagy csupán saját legfontosabb gondolatainak tradícióföggöttesít teremt meg? Másodsorban – és főleg! – pedig arra: vajon Bultmann személyes „sacrificiuma” mit hagyott hátra a múltó idő prédájául, s mi az, amit szellemi örökségként ajánlott fel az eljövendő Krisztus-hívőknek, illetve BIBLIA-olvasóknak?

2

Bultmann életútján – nemcsak kronológiai, hanem tematikai értelemben is – azok a művek tekinthetők határköveknek, amelyek a XX. századi német szellem történetének törésvonalain helyezkednek el. A közvetlenül az I. világháború után megjelenő, nagy jelentőségű teológiai, vallástörténeti művek – miként például Rudolf Otto: DAS HEILIGE, Karl Barth: RÖMERBRIEF (második, átdolgozott kiadás), Friedrich Gogarten: ZWISCHEN DEN ZEITEN című munkái – „főáramába” illeszkedik az 1921-es DIE GESCHICHTE DER SYNOPTISCHEN TRADITION. Hasonlóképpen a II. világháború kezdeti szakaszának krízishelyzete is megbújhat Bultmann talán legjelentősebb, legismertebb összefoglaló jellegű művének, a DAS EVANGELIUM DES JOHANNES (1941) megítélésében. A háború után rövid időre különösen megélenkülő patrisztikai, illetve antik vallástörténeti kutatások inspiráló hatása érezhető az egyébként szintén több évtizedes kutatómunka összefoglalásának számító DAS URCHRISTENTUM IM RAHMEN DER ANTIKEN RELIGIONEN című könyvben (1949).

Csakúgy, mint a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA olvasván, az ímént felsorolt és bő negyed évszázad tudományos eredményeit felsorakoztató művek esetében is, Bultmann hosszú időn át érlelődő, legsajátabb gondolatai jelentik azt a logikai vázat, amely a múltó időtől függetlenül napjainkban is – amikor a marburgi teológus hatása már távolról sem mérhető a fél évszázaddal ezelőttihez – Bultmann írásait mind a spekulatív, mind pedig

a gyakorlati teológia művelői számára aktuálissá teheti. Ezek a legsajátabb, valamilyen formában mindig visszatérő elgondolások: az eszkatológia, valamint a mitosz, mitológia sajátosan értelmezett fogalmainak együttes alkalmazása, a „mitológiátlanítás” már említett programja, harmadsorban pedig – Heidegger elementáris hatásaképpen – az egzisztenciálfilozófia teológiai alkalmazása. Az ötvenes évek elején tartott amerikai előadások ezt a bizonyos gondolkodástörténeti utat rekonstruálják, illetve építik fel újra a szemünk előtt.

A JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA kiindulógondolata értelmében a Megváltó igehirdetésének középpontjában az „Isten országáról” (*malkut JHWH, hé baszileia tu theu*) szóló tanítás áll, mely tanítás szükségképpen eszkatologikus jellegű. Mindez lényegében véve annak a történetfilozófiai jellegű teóriának az éppen csak érintett elővezetése, amelyet Bultmann részletesen a TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIA első előadásában fejt ki a legrészletesebben, s amelyet a legrövidebben talán úgy lehetne jellemezni, hogy az őskereszténységben – vagyis az első nemzedék idején – az eszkatológia – úgymond – „*elnyeli a történelmet*”. (48.) Míg az alapítás mozzanatától eltávolodva egyre inkább ennek az eszkatologikus szemléletnek a fokozatos „*semlegesítése és historizálása*” lesz a jellemző. Mennyiben ragadható meg azonban az Isten országáról szóló eszkatológiai jellegű üzenet akkor, ha – két évezred múltán – az eredeti jézusi példázatokot megpróbáljuk elvonatkoztatni attól a *történeti* – illetve, ahogy Bultmann fogalmaz: *mitologikus* – háttértől, ahol elhangzottak? Bultmann a *világtörténelem* aufklárista jellegű fogalmával szemben értelmezi a maga saját mitológiafelfogását; álláspontja szerint a XVIII. század végi világtörténelem-értelmezés nem sokban különbözik például a goethei *világirodalom* (*Weltliteratur*) jelentésétől, azaz egyfajta adminisztratív módon létrehozott, összefüggés nélküli elemek halmazához hasonlítható konstrukciótól. Mindenesetre az így felfogott világtörténelem-fogalom jellemzője az, hogy a történész *egységben* látja ugyan, ám a tudományosan igazolhatatlan „tények” – lazán vagy éppen sehogy sem összefüggő – halmazát ugyancsak valamiféle egység gondolat fogja át; nevezzük bár ezt akár *prehistóriának* vagy ahogy Bultmann (is) teszi: *mitológiának*.

Bultmann érvelése – egyetlen enigmatikusnak tekinthető mondatot nem számítva, miszerint „*Lehetséges, hogy újra feléled a bibliai eszkatológia*” (25.) – a mai ember egzisztenciáfeltételeinek analizésére összpontosít, s ebben a vonatkozásban a mitológiát is úgy fogja fel, mint „*az emberi egzisztenciának egy bizonyos értelmezését*”. (19.) Másfelől viszont alapvető kérdést jelent annak a tisztázása, vajon az úgynevezett „*eszkatologikus ígéhirdetés*” valamiféle „*mélyebb jelentését*” nem takarja-e el az ÚJSZÖVETSÉG úgymond „*mitologikus nyelve*”. (18.) A „*mitológiátlanítás*” programját – úgy tűnik – voltaképpen e mélyrétegek feltárása indokolja. De hogy mit is jelent pontosan Bultmann saját nyelvén a *mitosz*, illetőleg a *mitológia*, arra vonatkozóan azon példák egyike-re hivatkozom, amelyek – éppen a megvilágosító magyarázat szándékával – kilépnek a bibliai kontextusból. Ilyen értelemben tekintem paradigmaticusnak a következő mondatot: „*Mitologikus a platóni elbeszélés arról, hogy az üdvösség filozofikus párbeszédekből fog állni. És mitologikus az a keresztény elképzelés is, miszerint az üdvösség istentisztelet lesz.*” (30.) Ez az egészen sajátos Platón-interpretáció nyilvánvalóan a JELENÉSEK KÖNYVE utolsó részéhez szánt szemléletes hasonlat gyanánt az „*üdvözült örökkévalóság*” olyasfajta képét tárja elénk, amely voltaképpen szegényesebbnek tűnik, mint az eszkatológia végső „*programja*” értelmében felszámolni kívánt idő! (Lásd erre vonatkozóan J.-L. Borges szellemes okfejtését AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG TÖRTÉNETÉ-ben, in: AZ IDŐ ÚJABB CÁFOLATA, Bp., 1987.)

Mindamellet a bultmanni hasonlat a keresztény alaptanítás eresztékeit is „*megropogatja*”; a példa nem egyszerűen frivol vagy költői. A „*mitológiai eszkatológia*” korának – magyarán: az ÚJSZÖVETSÉG-ben rögzített *történeli* események idejének – és az értelmezés mindenkori jelen idejének horizontját egy és ugyanazon Nap fénye ragyogja be. S ennek az egyetlen Napnak – a bibliai teremtés Napjának – déli fényében éppen azok az események, tanítások tűnnek elő, amelyekre vonatkozóan Bultmann a „*mitológiátlanítás*” programját meghirdeti. Ám az is nyilvánvaló, hogy a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA szerzőjének ez irányú elgondolása – amint azt maga is hangoztatja – nem egyenlő a modern Biblia-tudomány egyik jellemző irányának

bevett eljárásával, vagyis az evangéliumi történetek és példázatok *racionalizálásával*. Hiszen Bultmann erőfeszítései – ahogyan én látom – végül is nem a teológuséi vagy a valástörténészéi, hanem sokkal inkább a filozófuséi, olyasvalakiéi, aki egészen mélyen gyökerezik az újkori német filozófiai hagyományban. Ebben az értelemben a mítosz aktualizálható fogalma Bultmann-nál elsősorban a *világnézet* (*Weltanschauung*) modern fogalmára épül. A „*mitológiátlanítás*” igazából *világnézellenesítést* jelent, a tudományos, illetve a mitikus előfeltevések egész sorának redukcióját. Ám meglepő módon a könyvecske vége felé azt olvassuk, hogy ez a redukció voltaképpen nem más, mint a *dikaioszüné*, a „*megigazulás*” páli fogalmának alkalmazása a bultmanni filozófia-teológia nyelvére. „*A mitológiátlanítás nem más, mint a hit által való megigazulásról szóló tanítás radikális alkalmazása a tudás és a gondolkodás területére*” – írja Bultmann. (83.) Azaz a megigazulás tekintetében az ember kizárólag csak a *hitre* (pisztisz) építhet, a *törvényre* (nomosz) nem. Talán így is lehet értelmezni Bultmann-nak azt a dermesztő kijelentését, amelyet kitűnő áttekintő tanulmányában Fabiny Tibor idéz: „*a keresztény hit számára az Ószövetség már nem kinyilatkoztatás, az Ószövetség már nem tekinthető Isten igéjének*”. (THE SIGNIFICANCE OF THE OLD TESTAMENT FOR THE CHRISTIAN FAITH. In: B. W. Anderson [ed.]: THE OLD TESTAMENT AND THE CHRISTIAN FAITH. New York, 1963. 31. Id. Fabiny Tibor: BIBLIA TIPOLÓGIA – TÖBBFÉLE ÉRTELMEZÉSBEN. In: TIPOLÓGIA ÉS APOKALIPTIKA. HERMENEUTIKAI FÜZETEK 11. Bp., 1996. 6.) Persze, jobban belegondolva, be kell látnom, hogy az imént javasolt „*elnéző*” értelmezéshez akkora adag elfogultság lenne szükséges, amellyel e recenzió szerzője még csak töredékeiben sem rendelkezik...

Amennyiben tehát, ha jól értem, a „*mitológiátlanítás*” ugyanazt a logikái mintát kell hogy kövesse, mint a RÓMAI LEVÉL teológiájában – s egyúttal a lutheri teológiában is – kulcsfontosságú mozzanat, a *hit általi megigazulás*(?), akkor – történeli analógiaképpen – nyilvánvalóan a korai reformáció radikalizmusának kellene áthatnia Bultmann gondolkodásmódját is. Ennek azonban sem az ismertető könyvecskeben, sem pedig mástutt nincs nyoma. Az eddigiek során rekonst-

ruált gondolatmenet egyfajta logikai patt-helyzetig vezetett el. Ebből a patthelyzetből, legalábbis ami a „mitológiátlanítás” kérdéskörét illeti, úgy vélem, az a megfontolás vezethet tovább, amelyet Bultmann a BIBLIA személyes Istene köré szövődő „mitoszok” abszurd voltával kapcsolatban ír: „Isten láthatatlansága minden mítoszt kizár, amely Istent és Isten cselekvését megkísérlti láthatóvá tenni.” (83.) Íme, itt van az előbb hiányolt radikális protestáns mozzanat! – mondhatnánk erre; de a helyzet ezzel nem intézhető el, hiszen a másik oldalon a BIBLIA Istenének az európai filozófiai hagyomány által a gondolati rendszerépitmény oromzatára helyezett „igazi Létező”, „legfőbb Jő”, „első mozgató”, „tisza Lét” stb. formában megjelenő „képe” áll; s ez a „kép” – az imént idézettekben foglalt szándékkal egyetemben – Bultmann gondolkodásában nagyon is jelen van.

3

Hogyan egyeztethető tehát össze a bultmanni „mitológiátlanítás” programja, valamint az eszkatológiafogalom sajátos értelmezése a BIBLIA személyes Istenének alakjával? Az előbbi mozzanat ugyanis az újszövetségi üzenet *jelen idejébe* való visszatalálást sejteti, míg az utóbbi a vég immáron kétezer éves, felfüggesztett pillanatára épít, mely pillanatnak a hívek – a történelem bármely pontján – „kortársai”. Bultmann azt a megoldást választja, hogy önnön értelmezői horizontját visszafelé tolja az időben; álláspontja szerint a „mitológiátlanítás” már Pálnál, illetve Jánosnál megkezdődött. Túl azon, hogy a „betelt idő” (kairosz = rendelt időalkalom) a világ számára egyfajta *haladéknyi* történelmet hagyott hátra mindmáig – e felfogás egyébként teljességgel biblikusnak tekinthető –, Bultmann eszkatológiaértelmezése, sőt evangéliuminterpretációja is összekapcsolódik egy másik, a Biblia-tudomány által folyamatosan kárhozott gondollal. A TÖRTÉNELEM ÉS ESZKATOLÓGIÁ-ból idézve: „Jánosnak inkább az egyes hívő földi élete utáni jövő lebeg a szeme előtt, s az evangélista itt a gnosztikus eszkatológia szellemében beszél.” [Sic!] (61.)

A „mitológiátlanítás” programja – mind filozófiai, mind pedig teológiai előfeltevéseit

tekintve – igazából csak annak a rendkívül szerteágazó szellemtörténeti háttérnek a felderítésével érthető meg, amely a XVIII. század végétől ívelő, elsősorban német filozófiai és vallástörténeti hagyomány együttése – Heyne, Eichhorn, Bauer, másrészt Voss, Creuzer, Herder, Schelling stb. – jelent. (Ezt a háttérrel, együtt a két háború közötti protestáns teológia uralkodó tendenciáival, deríti fel példamutató módon a francia jezsuita, R. Marlé könyve, BULTMANN, ET L'INTERPRÉTATION DU NOUVEAU TESTAMENT [Paris, 1955], az egyik legjobb munka, amelyet Bultmann-nal kapcsolatban írtak.) Szűkebb értelemben pedig ugyancsak roppant fontosak a századelő uralkodó teológiai irányzatai által kiváltott – jobbára szembehelyezkedő – reakciók. Elsősorban is az úgynevezett „Vallástörténeti iskola” (*Religionsgeschichtliche Schule*) képviselőinek a hatása említendő; közülük elsősorban W. Bousset Bultmannra gyakorolt befolyásával számolhatunk; a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIÁ-ban azt olvashatjuk, hogy Bousset KYRIOS CHRISTOSA (1913) „*mérföldkő az Újszövetség-kutatásban*”. (46.) De ugyancsak itt említhetők például Bultmann-nak Karl Barthról, valamint a „liberális teológiáról” még a húszas években írott kritikái; a RÖMERBRIEF kapcsán: DIE LIBERALE THEOLOGIE (1922) (in: GLAUBE UND VERSTEHEN I. Tübingen, 1933); a DIE AUFERSTEHUNG DER TOTEN című rövidebb Barth-mű kapcsán készült írás; továbbá a DIE BEDEUTUNG DER „DIALEKTISCHEN THEOLOGIE” FÜR DIE NEUTESTAMENTLICHE WISSENSCHAFT. (Mindkettő in: GLAUBE UND VERSTEHEN I. i. m.) Természetesen Bultmann jó néhány elgondolása az imént éppen csak felvázolt szellemi-ideológiai háttérrel segítségével sem magyarázható meg. Miként például az imént idézett megállapítás a „gnosztikus eszkatológia szelleméről”.

Az evangéliumi történetek és példázatok bultmanni „mitológiátlanításának” legfőbb akadálya ugyanis éppen a Biblia-tudomány-nak csak egy egészen szűk területét érintő előfeltevés, a „kereszténység előtti gnózis” teóriája. Másokhoz hasonlóan Bultmann is feltehetőleg Mark Lidzbarskinak a húszas években megjelent két nagyszabású fordítói műve, a GINZÁ-nak és a mandeus JÁNOS EVANGÉLIUM-nak németre történő átültetése nyomán fordult a mandeus iratokhoz. Minden-

esetre az 1925-ös DIE BEDEUTUNG DER NEUERSCLOSSENEN MANDÄISCHEN UND MANICHÄISCHEN QUELLEN FÜR DAS VERSTÄNDNIS DES JOHANNES-EVANGELIUM (In: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, 1925/1–2.) című tanulmánytól a JÁNOS EVANGÉLIUM-könyvig (1941), de természetesen később is, Bultmann úton-útfélen visszatér egy feltételezett mandeus/gnosztikus megváltásmítosz-nak a JÁNOS EVANGÉLIUM-ra gyakorolt hatására. Ha tehát elfogadjuk – s miért ne tennénk! –, hogy a keresztény hit nem más, mint az egyes embernek Isten által történő meg-és elszólítása, amely nem az intellektust érinti meg elsősorban, hanem – a BIBLIA nyelvén – az ember szívét; akkor mit kezdjünk itt az egész bultmanni exegézist befolyásoló „mitológémával”, a prekrisztianus gnózzissal vagy/és a mandeus megváltásmítoszzal?

„Isten ígéje azonban igazi szabadságra hívja az embert. Szabad engedelmisségre. És a mitológiátlanítási munkának nincs is más célja, mint hogy Isten ígéjének ezt a hívását világossá tegye. A mitológiátlanítás a Szentírást magyarázza, mivel a mitológiai szemlélet mélyebb értelmé felől kérdez. S e munka során Isten ígéje megszabadít az elavult világhéptől.” (41–42.) A szabadság kérdése, annak páli értelmezése ugyancsak egyike a visszatérő bultmanni problémáknak; például a szintén a húszas évek elején írott DAS PROBLEM DER ETHIK BEI PAULUS. (In: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, 1924/1–2.) De túl ezen, az Isten-ember viszonyának az újszövetségi szabadságfogalmon keresztül történő feltárása olyan terület, ahol Bultmann munkásságában döntő súllyal esik a latba az a néhány esztendő, amelyet a húszas években Bultmann Heideggerrel együtt tölt el Marburgban. A JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA szerzője a „mitológiátlanítást” – egyebek közt – az „egzisztencia interpretációjának” is nevezi; s ez az elgondolás egészen szorosan kötődik Heidegger háború előtti munkásságához. Úgy is mondhatnám: a Heideggerhez való kötődés – még akkor is, ha természetesen nem egyenrangú gondolkodó felek kapcsolatáról van szó – Bultmann teológiájának másika (sokadik?) botrányköve.

Az egzisztenciálfilozófia és a bultmanni teológia legfontosabb kötődési pontja hermeneutikai (interpretációs) jellegű. A bibliai szövegek megértését az ember saját egzisztenciájára vonatkozó kérdések irányítják. „Az Is-

tenre és a saját magamra vonatkozó kérdések azonosak” (52.) – írja Bultmann. Így a bibliai szövegek az emberi egzisztencia megértésének – úgymond – kulcsfontosságú dokumentumai. Heidegger munkássága mint valamiféle „orthé philosophia” kerül szóba; ha tetszik, valami hasonló funkciót tölt be, mint a jesiva növendékek számára a TALMUD. (A különbség mindössze annyi, hogy a TALMUD ritkán szokott fellázadni a jesiva növendékek ellen, viszont mindkettejük hosszú életpályájának későbbi szakaszaiban, amint ezt a rendelkezésre álló dokumentumok is bizonyítják – Heidegger nem mindig volt felhőtlenül boldog, amikor Bultmann interpretációs kísérletei szóba kerültek...) Mielőtt azonban az egzisztenciálfilozófiára alapozott bultmanni interpretációs módszer rövid ismertetésébe fognék, mindenképpen szükségesnek tartom a következő kérdés ideiktatását: vajon Heidegger, akivel Bultmann egy időben szombatoként együtt olvasta a JÁNOS EVANGÉLIUM-ot (O. Pöggeler: HEIDEGGER ÉS BULTMANN: FILOZÓFIA ÉS TEOLÓGIA I., in: *Vigilia*, 1996/12. 920.), s akinek a gondolkodása szinte stigmaszerűen mutatkozik meg Bultmann eszkatológiáfelfogásán, a legalkalmasabb kútfontek bizonyul(t)-e arra, hogy belőle az éppen üdvözítő bibliai hermeneutikai módszer eredjen? Különösen, ha számításba vesszük az imént említett idegenkedést, valamint azt a tényt, hogy a harmincas évek elejétől fogva kettejük pályája végérvényesen elvált egymástól. Igaz, hogy (Gadamer közbenjárására) Heidegger egy rövid írásával jelen van a Bultmann 80. születésnapjára készült s a tisztelők népes gárdájának nevével fémjelzett Festschriftben (ZEIT UND GESCHICHTE, Tübingen, 1964), ám maga Heidegger a harmincas évek elejétől fogva több alkalommal is expressis verbis kifejti a teológia és a filozófia teljes összeegyeztethetlenségével kapcsolatos álláspontját.

Nem meglepő tehát, hogy Bultmann a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA alapját jelentő előadásokban is védekezni kényszerül ama vádak ellen, miszerint a „mitológiátlanítás” filozófiává alakítaná át a keresztény alaptanítást. „Védekezésül” Bultmann arról beszél, hogy az egzisztenciálfilozófia olyasfajta hermeneutikai módszert kínál, amely a SZENTÍRÁS-exegézis egyik neme. S miután már szó esett róla, hogy az ilyenfajta exegézis az em-

beri egzisztencia legátfogóbb analizisét jelenti a szerző számára, a bultmanni magyarázat egy, mondhatni az egész „mitológiátlanítási” programot átszövő „fundamentális tautológiához” jut el: „...az egzisztencialista filozófia megfelelő fogalmakat képes kínálni a bibliamagyarázathoz, mivel a bibliamagyarázatban éppen az egzisztencia értelmezéséről van szó” – olvashatjuk az ismertető könyvecskében. (56.) Ebből a tautologikus körforgásból – ha tetszik: hermeneutikai körből – a (hívó) embernek önmagába tekintő egzisztenciaértelmezése révén – megítélésem szerint – nem vezet semmiféle kiút. Talán nem véletlen, hogy a JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA V. része, az eddig érvényesített nézőpontot megváltoztatva, a „cselekvő Istenről” szól. S ezen a ponton Bultmann teljesen világosan fogalmazza meg a nézőpontváltás szükségességét: „Az egzisztencialista filozófia nincs tekintettel az ember és az Isten közötti kapcsolatra. Ebben benne van annak beismerése, hogy én nem tudok úgy beszélni Istenről, mint az én Istenemről, ha saját magamba nézek. Istennel való személyes kapcsolatomban csak Istentől kiindulva valósulhat meg. Attól a cselekvő Istentől kiindulva, aki igéjében találkozik velem.” (58.) Kérdéses mindamellett, hogy az olyan extrém eseteket nem számítva, mint amilyen a filozófus Kierkegaard (a VAGY-VAGY szerzője) és a megtért Kierkegaard (számos prédikáció szerzője) közös életműve, „a” teológus életpályája szükségképpen a fenti két pólus között ingadozzék, anélkül, hogy igazából bármelyiket is elérné.

4

Amikor az egzisztenciaanalízis jellegéről beszél, Bultmann azt állítja, hogy e módszer „...nem tud többet tenni, mint hogy megmagyarázza és megmutatja nekem, hogy a szeretetet csak szeretve érthetem meg. Tehát ha én magam is szeretek. Semmiféle analízis nem képes az én kötelességem helyére lépni”. (57.) Az érvelés, amelyik kísérletesen hasonlít Ágoston CONFESSIO-NES-ének híres szöveghelyére, a „*Nondum amabam, et amare amabam...*” szójátékokból felépített vallomására, a szeretve szeretés legmélyebb analizisére, mindenesetre az „egzisztenciálteológia” halmozott paradoxonaihoz mérten izgalmas látásmódot kínál fel a könyvecske eme bizonyos V. részében. Mit je-

lent valójában és mennyit ér a cselekvő-megváltó Istennel szemben mindaz, amit a „mitológiátlanítási” programba foglalt egzisztenciaanalízis feltár? Bultmann leelőször is azt állítja, hogy a cselekvő Istenről való beszédmód analogikus, és nem szimbolikus; továbbá: „Amikor a cselekvő Istenről beszélünk, akkor nem objektíválható értelemben beszélünk mitologikusan.” (61.) Ez az enigmatikus mondat kiegészíthető a sacrificium intellectus-kérdés egy másik – úgy vélem – szintén kerülő útra kényszerített megoldásával. Bultmann ugyanis később azt írja, hogy az egzisztencia megértésének nem kell szükségképpen a „tudat síkján végbemennie”. (73.) A hirdetett és hallgatott, netán meghallgatott ige, a hitét cselekvő módon megélt egyház Bultmann szerint (is) kívül van a filozófiai megismerés kompetenciakörén csakúgy, mint a tudományosnak nevezett világnézet még kifürkészhető határain. A teljes megértés igényének ily módon történő visszavonása az egzisztencia fogalmát is abban a komplex kérdéskörben helyezi el, amely visszavezet bennünket Bultmann gondolatmenetének kiindulópontjára, az eszkatológia problémájára: „...hüben élni azt jelenti, hogy eszkatologikus egzisztenciaként élni ezen a világon túl, és mint aki átment a halálból az életbe”. (80.) Mindaz, ami ily módon személyesen megélhető, vonatkozik az egyházra is, a hívek „eszkatológiai közösségére”. Az egyház ugyanis „csak paradox módon azonos azzal az egyházi intéccióval, amelyet a világtörténelemben társadalmi, szociális jelenségként figyelhetünk meg”. (82.)

A bultmanni „mitológiátlanítás” programjának e könyvecskében kifejtett végső, radikális következtetése: „akiknek modern világnézetük van, éljenek úgy, mintha nem lenne” (85.) – legalább egy költői imperativus erejéig közel enged bennünket mindahhoz, ami az ismertetés elején a sacrificium intellectus, az értelem feláldozása kérdése kapcsán szóba került. Bultmann rendkívül ellentmondásos életműve (bizonyos pontokon még az is kérdéses: vajon tényleg keresztény teológussal állunk-e szemben?) agyonfilozófált teológiája ellenére is – támaszkodva a hosszú évtizedeken át érlelt, rendkívül plasztikus nyelv erejére – képes arra, hogy fölmutasson ilyen jellegű áldozatot. A JÉZUS KRISZTUS ÉS A MITOLÓGIA V. előadása mindenesetre ilyen.

Mindenképpen dicséret illeti a Teológiai Irodalmi Egyesületet, amiért Bultmann könyvecskéjét magyar nyelven is útjára bocsátotta. Csak remélni lehet, hogy minél többen kézbe veszik ezt a már-már tudománytörténeti relikviának számító művet. Ám ha tényleg megteszik, szinte bizonyos, hogy Bultmann őket is „provokálni” fogja! (Persze ha így áll a helyzet, akkor az ajánlott mű mégsem „tudománytörténeti relikvia” csupán...)

Hozzászokhattunk már, hogy nálunk a szellem és a tudomány eseményeit illetően minden később „történik meg”, mint abban az Európában, amely a kétségek és a vágyak projekciója elsősorban. A mostani esetben ez az érzéki csalódás nem jelent különösebben nagy bajt. Bultmann majd’ fél évszázada elhangzott előadásai ugyanis már fogantatásuk pillanatában egy olyan, izig-vérig idealista kultúra megnyilatkozásainak számítottak, amely valójában már az ötvenes évek elején sem létezett. Eleven életét e kultúra a weimari Németország egyetemén, illetve majd a hitleri Németország hitvalló egyházaiban élte; vagyis feszítően ellentmondásos világokban. Másrészt viszont abban Bultmann-nak tökéletesen igaza van, hogy a teológia *logosza* – ha ér valamit egyáltalán – kultúrákon átívelő módon *esztakologikus* természetű: mindig, minden körülmények között arról a *vég-ről* beszél, amely paradox módon mindig, minden körülmények között *most van*. Ha nem így volna, akkor hívők és hitetlenek, tettek és gondolatok *közös* világa elemi tényekre hullana szét.

Rugási Gyula

SZEPES ERIKA: A MAI MAGYAR VERS

Szepes Erika: A mai magyar vers I–II. Intera–Tevan, 1996. 356, 256 oldal, 1456 Ft

A magyar költészetnek az egyetemes kultúrában elfoglalt helyét, rangját jól jellemezheti, hogy a londoni Fontana Kiadó XX. századi

életrajzgyűjteményében (Bullock & Woodings, eds., 1983) közel 2000 szócikkből tíz (Ady, Babits, Illyés, József Attila, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Németh László, Pilinszky, Radnóti, Weöres) magyar író és költőt tárgyal. (De hiányzik például Kosztolányi.) Mindegyikőjük életrajzát a kötetben a londoni G. F. Cushing írta meg, s összehasonlításképpen érdekes, hogy a kötetben spanyol nyelvű író-költő 30, skandináv (finnekkel, izlandiakkal) pedig összesen 16 szerepel.

A magyar költészet számunkra persze nem egy a világ jelentős irodalmi vonulatai közül, hanem ez a mi költészetünk, a legszebb, s apológiájaképpen az idegeneknek előszeretettel szokás emlegetni a magyar nyelv rugalmasságát, fogékonyságát a legkülönbözőbb verselésekre. A tudatunkban mélyen gyökerező etnocentrikus szemléletnek megfelelően azt is szokás hangoztatni – egyébként tévesen (Szepes & Szerdahelyi, 1981: 392–393, Szerdahelyi, 1987, 1995: 325, 361, Kicsi, 1993) –, hogy nyelvünk prozódiaja és a rajta megvalósított verselés egészen egyedi és eredeti, s jellegzetesen magyar az úgynevezett „tagoló” vagy „szólalmnyomatékos” verselés.

A rendkívüli strukturáltságú, egyben a fonológiát is megalapozó Roman Jakobson fedezte fel az 1920-as években, hogy a hang négy tulajdonságának megfelelően a világ nyelvein csak négyféle típusú verselés létezhet: hangsúlyos, időmértékes, szótaghanglejtéses és szótagszámláló. Közülük kettő, a hangsúlyos és az időmértékes valósult meg a magyarban, s mintegy harmadikként a kettőt kombináló úgynevezett szimultán verselés.

Ami a magyarban megvalósítható verselések alapjául szolgáló prozódiai tulajdonságokat illeti, nyelvünk tipológiai szempontból legdöntőbb két tulajdonsága, hogy szóhangsúlyja rögzült, és ismeri a rövid vs. hosszú magánhangzók oppozícióját. Harmadik jellegzetes prozódiai sajátossága, a magánhangzó-harmónia szorosan összefügg kötött hangsúlyával, a hangsúly szó eleji rögzülése pedig szuffixáló (szóvégen toldalékoló) jellegével. Ami a két döntő tulajdonságot illeti, Claude Hagège a világ 754 merőben különböző nyelvét áttekintve úgy találta, hogy ezek 45%-ában megtalálható a rövid vs. hosszú magánhangzók oppozíciója (a magánhangzók kvantitása), s 76%-ban van kötött hang-